

Ítékezés a 11. századi Magyarországon¹

Bevezető

Mielőtt elkezdené dolgozatom tanulmányozását, jó esetben olvasását, valamire szeretném megkérni a kedves olvasót: Vonatkoztasson el olyan fogalmaktól, mint a személyi szabadság, vagy a törvény előtti egyenlőség! A középkori ítékezésről lévén szó, el kell fogadnunk azt a tényt, hogy nem a modern korban vagyunk. Mezey Barna a *Magyar jogtörténet* című munkájában korrektül megfogalmazza a korszakra néző mai ember alapvető problémáját. Mint írja: „*Napjaink embere gyakran esik abba a hibába, hogy a feudális végrehajtás kegyetlenségét mai mércével ítéli meg.*”²

Ennek a helyzetnek a feloldására javaslom, hogy tegyünk úgy, mint Morus Tamás az Utópia című művének megírásakor. Az Utópia szerzője elképzelt egy világot magának, melyet nem láthatott, és amely soha nem létezett. Hasonló hozzáállással ajánlatos nekünk is megközelítenünk az ítékezés, a büntetések és azok végrehajtásának korabeli körülményeit. Arra kérném az olvasót, hogy egy kicsit álljon meg, és hunyja be a szemét. Képzelsen el egy olyan társadalmat, amelyben ismeretlen a szociális ellátás minden formája; nincsen sem lét-, sem anyagi, sem vagyonzbiztonság; ahol az éhínségek, járványok, a helyi vezetők vagy az államfők hatalmaskodásai, a rabszolgamunka velejárói az életnek; melyben a mindennapok része a halál és a szenvedés!

Csak szemléltetésként egy középkori forrást idézek az akkori állapotok bemutatása végett. Rodolphus Glaber, clunyi szerzetes írása a 11. században született, az egyik utolsó nagy éhínség idején. „*A mardosó éhség arra kényszerítette az embereket, hogy emberhúst egyenek; az útonjárókat a náluk erősebbek elragadozták, darabokra vágták és tűzön megsütve, felfalták.*”³ Lehetne még a forrásokat sorolni, ehhez hasonló írásokkal borzolni az olvasó kedélyeit, bár szerintem ennyi éppen elegendő, hogy a korszak elkeseredettségét átlássuk.

„*Mindez familiárisá tette a halált.*”⁴ Egy ilyen társadalomban – úgy gondolhatnánk – a rend fenntartása nem működhetett másként, mint az elkövető minél súlyosabb megbüntetéseivel. Hiszen a mai büntetés-végrehajtás is ezt teszi: a megszokott életkörülményeinél rosszabb helyzetbe hozza az elítéltet, így statuálva példát a társadalom többi tagja számára. A korszak emberének tehát – mivel az életkörülményei alapvetően rosszabbak már nem lehettek – csak a test minél brutálisabb gyötrése vagy módszeres elpusztítása lehetett a büntetése. Ezt a sztereotípiát szeretném ledönteni!

¹ A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa 2013. évi pályázatán harmadik helyezést elért pályamunka rövidített változata

² Magyar jogtörténet. (Szerk. Mezey Barna.) Osiris Kiadó Budapest, 2003. 259. o.

³ Katus László: A középkor története. Egyetemi tankönyv. Pannonica – Rubicon, Budapest, 2001. 182. o.

⁴ Michel Foucault megfogalmazása. (Idézi: Mezey Barna: Régi idők tömlöcei. Rubicon-könyvek, Budapest, 2010. 9. o.)

Munkám célja nem az, hogy a minél gyomorforogatóbb kivégzési metódusokat, vagy a tortúra alatti szenvedés fokozatait írjam le. Azt majd megteszik helyettem mások. A 11. század törvénykezési és ítélkezési rendszerét szeretném új szemszögből vizsgálni. Új szemlélettel vizsgálom a korszak forrásait, és megpróbálok más megvilágítást adni a „sötét középkornak”. Sok a megválaszolatlan kérdés, és a megválaszoltak is inkább államigazgatási-jogi szemszögből vizsgálják a történeteket. Nekem az a célom – szembehelyezkedve az eddigi álláspontokkal –, hogy forráselemzéssel bemutassam, hogyan is működhetett a kor ítélkezése, és ezáltal talán sikerül a korszak törvénykezéséről kialakult képet átformálnom.

Az állam működésének feltételei: a törvények és a szokásjog

A magyar állam megalapítása a kezdő időpont dolgozatomban. A nyugati kereszténység felvételét követően és a földalapú, „feudális” államszervezet kiépítésének kezdeténél sok probléma merült fel. Ennek a több évtizedes munkának az egyik legfontosabb eleme a törvények és rendelkezések meghozatala volt. A tárgyalt időszak jogrendszere két fő csoportra oszlik: a király törvényeire és a szokásjogra. Mindkettő egyformán fontos szerepet töltött be.

Ahhoz, hogy egy társadalom működni tudjon, és ne pusztítsa el saját magát, szükség van az együttélés szabályainak lefektetésére. Minden emberi csoportnak – legyen az céh, városi vagy ország szintű csoport – meg kell hoznia azokat a szabályokat, amelyek alapján létezni tud. Az alapvető normák megfogalmazása mindig tükrözi az adott társadalom fejlettségét. A törvények, melyek szabályozzák az élet majdnem minden szegmensét, megfogalmazzák a követendő magatartás irányát, és jutalmazhatják a szabálykövetőket. Ez történhetett nemesség adományozásával, valamely kitüntetett cím elnyerésével, vagy kiváltságok megszerzésével. Azonban a törvények minden csoport esetében meghatározták azt is, hogy miként büntetik a szabályok megszegőit. Werbőczy ekképpen fogalmaz: *„kelléke a törvénynek, hogy az az erőszakos kihágásoknak fenyítője legyen. Mert a törvények azért vannak alkotva, hogy azoknak félelme megzabolázza az emberi vakmerőséget”*.⁵ Egyszóval: az együttélésre nem alkalmas vagy hajlandó egyéneket a törvény különböző joghátrányokkal fenyegette, illetve sújtotta.

A szabályok meghozatala minden, az általunk tárgyalt időszakban fennálló államban – legyen az Nyugat-Európa bármely királysága, vagy az újonnan létrejött keresztény államalakulatok valamelyike, így a Magyar Királyság is – majdnem azonos módon történt. Katus László, Font Márta vagy akár Kosári Domonkos munkái alapján⁶ a történészek egyetértenek abban, hogy – bár a fejlődés központja folyamatosan változott, és ezt a fejlődést a mi államunk csak késve tud-

⁵ Werbőczy István: *Tripartitum*.1514. 6. cím, 9. §.

⁶ Kosáry Domokos: *Európa történeti modellje*. – http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/europa_torteneti_modellje/

ta követni⁷ – a középkori Európa fejlődése a nyugati egyház fennhatósága alá eső területeken alapvetően egységes formát és irányt mutatott.

A középkori Európa államalakulatai – leszámítva néhány kisebb köztársaságot – egyszemélyi uralkodás alá estek, alapvetően királyságok voltak. Területük és fejlettségük, miként kultúrájuk és szokásaik eltérőek voltak, mégis egy dolog összekötötte őket: a nyugati keresztény egyházzal fenntartott szoros kapcsolat. Ez az erős kötelék az alapja annak, hogy jogilag – kisebb eltéréseket leszámítva – egységesnek tekinthetők, hiszen a társadalmi normákat az egyház számukra már lefektette. Werbőczy István Tripartitum című munkájában megfogalmazza, hogy „*az emberi törvényeknek az isteni törvényből kell eredniök*”.⁸ Ennek okán – noha a magyar ítélezés kezdeteiről esik szó – nem restellek Európa más országaiból példákat hozni.

A hatalom gyakorlóit által lefektetett „*törvények hatálya kiterjedt Magyarország minden lakosára, persze csak azokra, akiket a király hatalma valóban elért*”.⁹ Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a törvény előtti egyenlőség ekkor még fogalmi szinten sem létezett. Sőt! A 11. században két francia főpap lefektette azt a tézist, mely innentől fogva évszázadokon keresztül meghatározta a társadalom fejlődését.¹⁰ A tézis a társadalom hármas tagozódását volt hivatott kifejezni: a három rend – vagyis ordo – az imádkozók, a harcolók és a dolgozók rendje. Itt kell azonban megjegyezni, hogy „*a társadalom statisztikai eloszlása [...] egyértelmű: 95%-ot tett ki a dolgozók rendje, s mintegy 5%-ot a másik kettő, de az utóbbiak kezében volt a hatalom*”.¹¹ Ez a társadalmi megosztás tükröződik a középkori törvényekben is, amelyek nem egyformán ítélték meg ugyanazt a cselekményt, ha úr, a klérus tagja vagy jobbágy követte el.

A törvények és a büntetések kapcsolata

Az 1. számú mellékletben bemutatott táblázatokat a *Corpus Juris Hungarici*¹² felhasználásával készítettem a 11. századi magyar uralkodók törvényeinek és büntetéseinek illusztrálására. A táblázatokban felsorolt *Büntetendő cselekmények* I. István törvénykönyvében lettek megfogalmazva.

Az három alább látható diagram elkészítéséhez az 1. számú mellékletekben táblázatba rendezett adatokat használtam fel és osztottam szét büntetési nemek szerint. A táblázatok készítésénél adódott probléma áthidalása csak olyan módon sikerült, hogy ezzel a kapott adatok kissé módosultak, így nem teljesen objektív a kimutatás. A probléma abban gyökerezik, hogy némely cselekménynél a büntetési tételt többféle módon írja le a törvény alkotója. Mint látható, sok esetben egyrészt gazdasági, másrészt egyéb szankciót (csonkítás, szolgaság) helyez kilátásba.

⁷ Vö. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1983

⁸ Werbőczy István: Tripartitum. 1514. 6. cím, 7. §.

⁹ Tringli István: Szent István törvényei. Rubicon magazin 2001/7. szám, 21. o.

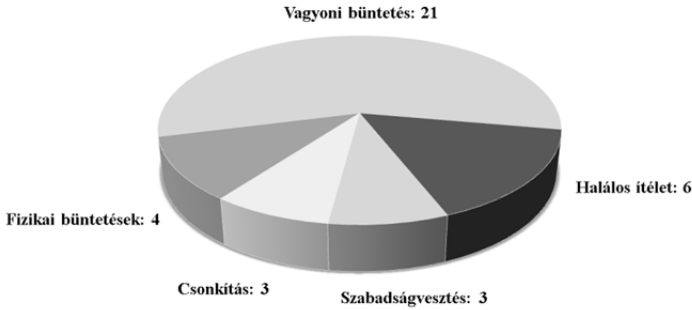
¹⁰ Katus László: i. m. 243. o.

¹¹ Uo.

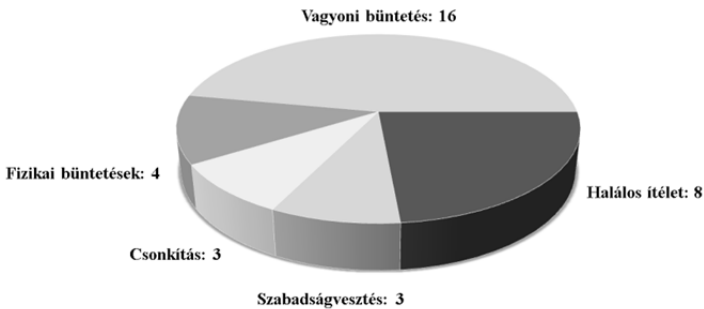
¹² Magyar Törvénytár 1000–1526-ig

Emiatt a diagramok elkészítése nehézségbe ütközött. A megoldást a modern büntetőjog adta. Ma ugyanis a Büntető Törvénykönyv módosításai miatt, ha egy adott cselekmény ítéleti tétele – példaként – a régi Btk. szerint egy év szabadságvesztést ír elő, az új pedig hármat, akkor a vádlottal szemben a kedvezőbbet kell alkalmazni. Ennek okán úgy készítettem el a diagramot, hogy a legkedvezőbb büntetési tételnél jelöltem meg a cselekményt. Viszont – mint fentebb írtam – ennek az ára az, hogy a kapott adatok részben szubjektív jellegűek.

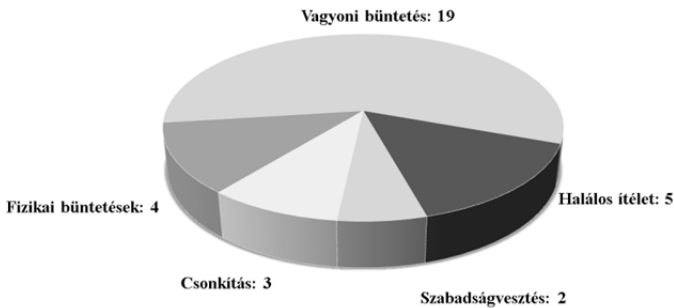
Szent István törvényei

Szent László törvényei

Könyves Kálmán törvényei

A fent látható diagramok már ránézésre is meglepőek lehetnek. Azt várná az ember, hogy a csonkításos és a halálos ítéletek lesznek túlnyomó többségben, míg a gazdasági szankciók elenyésző mennyiségben fordulnak majd elő. És „mit ad Isten?\": ennek az ellenkezője tárul a szemünk elé. Itt már kezd megintogni a laikus olvasó abban a hitében, hogy barbár volt a korszak. Ne tegye! Ugyan tévedés szadistának és erőszakosnak nevezni a korszakot, de ennek az ellenkezője még kevésbé igaz. Ha a hatalmi érdekük úgy kívánta, nem restellték a legkegyetlenebb szankciókat sem alkalmazni az uralkodó réteg tagjai vélt vagy valós ellenségeikkel szemben. A kapott diagramok adatai így némi magyarázatra szorulnak. Az alábbiakban kifejtem a dolgozatban közölt adatok miertjét.

1. A korszak a feudalizmus nevet viseli a latin feudum (jelentése föld) szóból. Akié a föld, az uralkodik rajta. Ez a föld – legyen akármekkora is – semmit nem ér, ha nem művelik. Innen a kivégzések és csonkítások kis mértéke. Ha megöltek volna mindenkit, aki vét a törvények ellen, nem lett volna, aki termeljen, és ez nem volt jó a földesúrnak sem, mert ő alapvetően abból élt, amit a jobbágy megtermelt. Így érthető, hogy miért volt értelme gazdasági, fizikai vagy kisebb elzárás büntetésre ítélni az elkövetőt, mint munkaképtelenné tenni vagy megölni.
2. A törvények semmit sem érnek, ha nem tartják meg őket. Első királyaink kénytelenek voltak szembenézni a ténnyel, hogy a változás nem lesz azonnali és zökkenőmentes. A vándorló életmódot folytató közösség letelepítése, a keresztény erkölcs átvétele évtizedekig tartó folyamat volt. A törvények ezért nem ítélték meg olyan súllyal a pogány hagyományokat követőket, mint a koraujkorban, amikor már a kisebb kihágásokért is máglyára lehetett kerülni. *„Nincs hamisabb kép annál, amelyik a középkort minduntalan [...] a lobogó máglyákkal akarja illusztrálni.”*¹³
3. *„A korabeli jog nem a dekrétumokon alapult, hanem a közösségek, a formálódó nemzetek spontán kialakult szokásain, a szokásjogon”*.¹⁴ Szokásjognak azoknak a normáknak az együttesét hívjuk, amelyet egy társadalom „emberemlékezet óta” folyamatosan alkalmaz, és azt mindenki számára kötelező érvényűnek tekintettek.¹⁵ Uralkodóink tudták, hogy *„az a törvény, mely a szokásjoggal nyíltan szembeszegült, nem volt hosszú életű”*,¹⁶ így a változtatás csak lassan mehetett végbe. A szokásjog megváltoztatása nem teljesülhetett egyik napról a másikra, mert annak a társadalomra gyakorolt negatív hatása beláthatatlan következményekkel járt volna.

A fent felsorolt okokat szemlélve nem lehet kétséges, hogy a korszak büntetési tételei nem igazán voltak foghatók a néhány száz évvel későbbi inkvizíciós eljárások és világi ítélet-végrehajtások kegyetlenségéhez. Ennek ellenére ne legyenek illúzióink: ha a hatalmi helyzet vagy az egyéb érdekek úgy kívánták, nem

¹³ Tringli István: i. m. 21. o.

¹⁴ Uo. 18. o.

¹⁵ Elhangzott Végh Ferenc a koraujkori magyar források elemzéséről megtartott előadásán Pécsen 2013 tavaszán

¹⁶ Tringli István: i. m. 18. o.

haboztak a nagyhatalmú urak a legbrutálisabb és legkegyetlenebb szankciókkal sújtani a törvény elé került embert. Számos példa mutatja, hogy bizony már csak elrettentésből is hoztak olyan ítéleteket, melyek megmutatták a lakosságnak a döntéshozók szinte korlátlan hatalmát. Ezáltal mindenki megtanulhatta tisztelni az uralkodó elitet.

Kikre vonatkozott a törvény?

A válasz kézenfekvő is lehetne: mindenkire. Ez azonban nem ilyen egyszerű. Valóban – mint már említettük – a törvény mindenkire vonatkozott, akit a király hatalma elért.¹⁷ A valóság ennél sokkal bonyolultabb, mintsem el lehetne intézni egy szóval. A korszakban a hírközlés fejletlensége és a közlekedés feltételeinek majdnem teljes hiánya azt mutatja, hogy az uralkodó rendelkezései nem jutottak el mindenkihez időben, és ha el is értek a rendeltetési helyükre, már nem abban a formában, melyben a rendelkezést ki lehetett volna hirdetni. Ennek magyarázata a következőkben keresendő.

1. A középkorban nem léteztek nyomdák, így a rendelkezéseket kézzel kellett másolni a szerzeteseknek, amely időigényes volt. Ez az egyik oka, hogy sok történész vitázik az egyes törvények szövegén, ugyanis a másolók sokszor szövegbeli átalakításokat végeztek a dekrétumokon.
2. A törvények szövege mindig latin volt. Azonban egy olyan korszakban, ahol az írástudók száma elenyésző, nem lehet még csak feltételezni sem, hogy a bírák mind tudtak latinul. Ezért azután a törvény megérkezésekor, a kihirdetés előtt azt le kellett fordítani szóban magyarra, hogy az érintettek megértsék.
3. Az előző ponton alapul az is, hogy a törvényeket nem szó szerint alkalmazták. *„A világi bírák nem vették elő ládáikból pergamenjeiket, hogy minden egyes ügy eldöntése előtt újra meg újra elolvasva szó szerint alkalmazzák a törvényeket. [...] A szigorú, szó szerinti értelmezést [...] sem a korabeli törvényhozók, sem a törvények alkalmazói nem ismerték”*.¹⁸

A korszak megítélése szempontjából fontos tény, hogy sokan keverik a középkort a korai újkorral. A két korszak között – témánkat tekintve – egy lényeges különbség van, ez pedig a könyvnyomtatás. Francis Bacon, a nagy angol filozófus fő művében, a *Novum Organum*ban 1620-ban már a nyomtatás történelemformáló erejéről írt: *„Észre kell vennünk három jelentős, az ókorban ismeretlen felfedezésnek az erejét, hatását és következményeit. A világ arculatát és állapotát a nyomtatás, a puszkapor és az iránytű változtatta meg.”*¹⁹

A nyomtatás a büntetéseket és azok végrehajtását is befolyásolta megjelenését követően. Egyetlen példát hoznék erre vonatkozóan. A boszorkányság, mint elítélendő cselekmény, jelen van már István és Kálmán törvényeiben is, *striga* és

¹⁷ Uo. 21. o.

¹⁸ Uo. 18. o.

¹⁹ Komenczi Bertalan: Információ és társadalom. - www.tankonyvtar.hu

malefica elnevezés alatt.²⁰ A nyomtatás elterjedését követően nem sokkal megjelent egy domonkos és egy ferences rendi szerzetes híres-hírhedt könyve *Malleus maleficarum*,²¹ azaz *Boszorkánypöröly* címmel. Ez a téboly – nem tudom jobban megfogalmazni – sohasem lett volna olyan olvasott, olyan sokrétűen felhasznált mű, és nem okozta volna emberek tízezreinek (több kutató számításai szerint százezreinek) a halálát, ha nem terjed a nyomtatás által úgy, mint a futótűz. „Dieffenbach szerint a *Malleus maleficarum* »a világirodalom legelvetemültebb és egyúttal legostobább, a legbolondabb és mégis legveszedelmesebb könyve«, ami »jóllehet mint magánirat sose jutott törvényerőre az Egyházban, mégis kimondhatatlan szerencsétlenségek forrása lett.«.²² Néhány évtized alatt fellángolt Európa, miután ez az írás napvilágra került. Ez a vizsgált korszakunkban elképzelhetetlen lett volna, mivel az írott anyagok lassú elkészülése és igencsak behatárolt száma miatt a dokumentum sokkal kevesebb emberhez jutott volna el.

A büntetések

A korszak törvényeit tekintve a büntetéseket alapvetően négy csoportra tudjuk osztani: a gazdasági, a fizikai, a halálos és csonkításos, valamint az elzárással járó büntetésekre. Az ítéletalkotó szempontjából mindegyiknek megvoltak a maga előnyei és hátrányai, mégis azt kell mondanunk, hogy az első két büntetés dominált. A gazdasági és fizikai jellegű büntetések elterjedt alkalmazása meglepő lehet első olvasatra, de próbáljunk elvonatkoztatni a szépirodalmi művek és a filmek romantikus középkor-ábrázolásától, és nézzünk a száraz – mondhatni papíralapú – tényeket!

Gazdasági jellegű büntetések

A jellemző büntetési tétel a középkorban a gazdasági jellegű büntetés. „*A vérdíjat és bírságokat túlnyomórészt tinóban adták meg*”.²³ Ekkortájt a terményben vagy állatban történő fizetés még általános volt, és a nagyállattartó magyar népnek a fiatal szarvasmarha felelt meg a legjobban erre a célra. A gazdasági jellegű büntetések között jelen volt a pénzbüntetés. A pénzbüntetések jelentősége abban állt, hogy a társadalmi felosztásra is forrásként szolgáltak, illetve bizonyítékát adták a törvény előtti egyenlőtlenség meglétének is. Ugyan fennállt a különbség a nemesek, a szabadok és a szolgák között a büntetési tételeknél (pl. István törvényei, 14. fejezet), ahol a büntetés mértékét 50–10–5 tinóban határozták meg a társadalmi csoporttól függően. Ez a büntetés szociálisan érzékenynek tűnik, de ne felejtjük el, hogy egy közrendűnek vagy egy szolgának bajosan lett volna 50 tinója a bün-

²⁰ Corpus Juris Hungarici. István 2. dekr. 31–32. fej.; Kálmán 1. dekr. 57–60. fej.

²¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Malleus_maleficarum

²² Uo.

²³ Tringli István: i. m. 21. o.

tetés megfizetésére. Ebből is látszik, hogy a büntetési tételek társadalmi csoportok szerinti felosztásának nagyon is gyakorlati értelme volt.

Csonkításos jellegű büntetések, halálos ítéletek

Ezen büntetési nemek alkalmazása rendkívüli visszatartó erővel bírt a korszak embere számára. A középkorban – és még századokon át – a halálbüntetés különböző módozatai számítottak az elrettentés eszközeül. A jogalkotó alapvetően a társadalomra különösen veszélyes esetekben alkalmazta ezen ítéletek végrehajtását. E büntetési nemek történelmi háttere a talio-elvíg vezethető vissza. A talio „*valamely cselekménynek hasonló cselekménnyel megtorlása, viszonyzása. Jus talionis, megtorlás joga. Poena talionis, forbátbüntetés, mely a bűnös által okozott bajnak a bűnösre alkalmazásában áll, s melyet az az elv fejez ki: Szemet szemért, fogat fogért, életet életért.*”²⁴

A korban nem csak az élet elleni cselekmény számított kirívónak, hanem, példaként a lopás is. Szent László törvényei például kiemelkedően sokat foglalkoznak a lopással mint bűncselekménnyel, és nem áttalottak érte akár halálos ítéletet kiszabni. Itt azt gondolhatná az olvasó, hogy milyen elmaradott volt ez a gondolkodás, hiszen a lopás napjainkban „enyhe” bűncselekménynek számít. Azt azonban nem árt figyelembe venni, hogy abban az időben, amikor egy tyúk birtoklása az életben maradást jelenthette, a lopás bizony súlyos cselekménynek minősült. Az éhínségek és járványok korában aligha meglepő, hogy ennek a cselekménynek a visszaszorítása érdekében az uralkodó elit mindenre hajlandó volt. Ugyanez a következtetés vonatkozik az összes – hasonlóan halállal vagy csonkítással „honorált” – cselekményre is.

Az elrettentő büntetések, „*a fizikai támadás a test ellen, vagyis a kegyetlen erőszak alkalmazása a bűnösön*”²⁵ nagy hatást gyakoroltak a szemlélődőkre. Tény, hogy „*soha nem volt olyan jelentősége a vérnek a büntetés-végrehajtásban, mint a feudálizmus» sötét« évszázadaiban*”.²⁶ Az erőszak alkalmazására azonban csak a legritkább esetekben került sor. Helen Mary Carrel, a Cambridge Egyetem professzora szerint ugyanis „*a mai ember által barbárnak titulált büntetési módokat valójában igen ritkán gyakorolták*”.²⁷

A korszak megítélésének egyik sarkköve, hogy az átlagember brutalitás korszaknak tekinti a középkort. Ezt a toposzt sokan és sokféleképpen próbálták lerombolni. Legutóbb „*Cambridge-i történészek egy csoportja [...] arra vállalkozott, hogy a középkori igazságszolgáltatásról kialakított sztereotíp, negatív képet megváltoztatja.*”²⁸ Ezt az elképzelést én is támogatom. Egyrészt a feudálizmus érdekviszonyaiból jól kimutatható – miként már írtam –, hogy az igazán brutális ítéletek elenyésző számának elsősorban gyakorlati oka volt. Másrészt közrejátszott e büntetési módok alkalmazásánál a keresztény egyház hatása. Az asyllum, a középkori mene-

²⁴ <http://www.kislexikon.hu/talio.html>

²⁵ Magyar jogtörténet. (Szerk. Mezey Barna.) Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 225. o.

²⁶ Uo. 256. o.

²⁷ http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/07/Megsem_volt_olyan_sotet_a_kozepkor

²⁸ Uo.

dékjog – „nem büntethették azt a személyt, aki templomba menekült”²⁹ – megjelenése a törvényekben jól jelzi az egyház álláspontját. Mezey Barna megfogalmazása szerint „a kereszténység határozottan fellépett a büntetőjog oktalán elduroulása ellen”.³⁰ A megbocsátás mint keresztény erkölcsi erény a középkorban szerves része volt a mindennapoknak.

A sötét középkor legendájának is – mint minden legendának – van alapja. A sztereotip elképzelés pártján állók sokszor felhozott példája, hogy a korszakról szóló források nem egyszer olyan eseményekről számolnak be, amelyek méltán nevezhetők brutálisnak. Igen, ez tény. A magyar történelmet illetően Koppány felnégyelése, Vazul megvakítása vagy Dózsa György kivégzése lehet példa az elképzelés alátámasztására. Valóban, a feljegyzések, krónikák és annalesek nem egyszer emlékeznek meg effajta esetekről. Azok a történészek, akik ezeket a példákat összegyűjtötték és rendszerbe foglalják, egy dolgot felejtnek el: a forráskritika jelentőségét. A különböző eredetű adatok összegyűjtése és rendszerezése nem mai találmány, némelyek megfeledeztek azonban egy apróságról: a korszak krónikái hírforrások voltak, és – mint tudjuk – a hír a lényege a tudósítás, a tájékoztatás. A krónikaírók mindent feljegyeztek, ami érdekes volt, amit fontos közlendőnek vélték az olvasó számára. A mai újságírók is tudják, hogy csak az a hír kelt érdeklődést, aminek van hírértéke, ami valamiféle újdonság. Ebből kiindulva feltételezhető – és mivel a többi büntetési nemről elenyésző híradás maradt ránk – mondhatnám, hogy kijelenthető: csak a kiemelkedő, „szenzációs” esetekről maradt bármilyen feljegyzés ránk, a többi, kevésbé látványos történés pedig ahogy mondani szokták: elveszett a történelem süllyesztőjében.

Elzárás, szabadságvesztés

Fontos előrebocsátani, hogy a korszak szabadságjogainak vizsgálata meg kell, hogy előzze a tömlőcről mint büntetési tételről való értekezést. Mint már bevezetőmben írtam, el kell vonatkoztatni olyan fogalmaktól, mint a személyi szabadság. A korabeli társadalom tagolódásának vizsgálatakor kiderül, hogy a lakosság 95%-a a dolgozók, szolgák jobbágyok közül került ki, és csak körülbelül 5 %-nyira volt tehető a ténylegesen szabadsággal rendelkező réteg. Tehát a tömlőc a társadalom legnagyobb részét illetően nem számított rendes büntetési tételnek. Meg kell azonban említenünk, hogy a törvények szövege félreérthető lehet. A *böjtöljön bezárva; egy hétig böjtöljön bezárva* szófordulatok nem biztos, hogy tipikusan a tömlőcbüntetést jelentették. A korban másképpen is be lehetett zárni valakit. A kaloda mint büntetés már ekkor is jelen volt az ítélkezési rendszerben, és a korszak büntetési nemeinek többségével egyetemben a közösség többi tagja előtt – példát statuálva – került végrehajtásra. Nem beszélve arról a nem csekély jelentőségű tényről, hogy a vétkest a saját közössége előtt tették „közszemlére”, így a megszégyenüléssel együtt a kívánt hatás már majdnem garantált volt.

²⁹ <http://allamvizsga.wikia.com/wiki/Asylum>

³⁰ Magyar jogtörténet. (Szerk. Mezey Barna.) Osiris Kiadó Budapest, 2003. 228. o.

Mezey Barna szerint „a börtön- és a szabadságvesztés- (tömlöc-) büntetés már első királyaink óta jelen van a magyar joggyakorlatban.”³¹ Ez a büntetési nem kivételesnek számított, hiszen a büntetések végrehajtása a legteljesebb nyilvánosság előtt zajlott, ezzel azonban ellentétes volt a börtön (tömlöc).

A tömlöcbüntetés kapcsán fontos, hogy ne a mai börtönökben kezdjünk el gondolkodni. A tömlöcök kialakításáról nem maradt ránk sok feljegyzés, ám arra a töredékekből is lehet következtetni. Érdemes elolvasni Kossuth egyik cikkét, melyben egy tömlöc meglátogatása után írja le tapasztalatait. A szellőzetlenség, a napfény a friss levegő és víz hiánya miatt a látvány elkeserítő volt számára. „Egykor a büntetőtörvényszék, melynek tagja valék, tömegben ment le, a tömlöc foglyait megnézni. Kinyitattók a magányos sötét celláknak, vagyis inkább ablaktalan, ölnyi kalitkának vas ajtajait, s egyiknek hideg kőtáblapadlatáról előnkbe váncorog egy sápadt alak, és lábainkhoz omlik, és összetett kézzel könyörög fel hozzánk”.³² És mindez az 1840-es évek Magyarországot idézi. Visszamenve 800 évet a képzelőerőnk feltehetően nem lenne elégséges, hogy az akkori tömlöcviszonyokat leírassuk.

Az elzárással járó büntetést – ha a törvény nem is rendelkezett róla – sokszor kombinálták mellékbüntetésekkel: „A carcerral járó rendszeres verés, az éheztetés, a nedves, sötét, hideg helységek voltak hivatva pótolni más büntetések testsanyargató rendszerét.”³³ A büntetésen belüli büntetésnek, az éheztetésnek, a fűtés hiányának nagyon is gyakorlati okai voltak. A fogvatartás nem volt olcsó multság már akkor sem, így a költségek minél inkább lejjebb faragása volt a fogvatartók érdeke.

A ma emberének jogosan jut eszébe a kérdés: miért nem lett a szabadságvesztés társadalmilag elfogadott ítélet a középkorban? A válasz egyszerű, de összetettebb, mint hinnénk.

1. Mivel a társadalom legnagyobb részének nem volt tényleges szabadsága, így a személyi szabadság hiányában a tömlöc nem lehetett domináns ítélkezési forma.
2. A börtön fenntartását a magas költségek miatt csak nagyon kevés település engedhette meg magának, így rendszerint csak a rendes ítélet foganatosításáig tartották ott az elkövetőket.
3. A börtön vagy tömlöc – mint rendes büntetési tétel – ellenkezett azzal az elvvel, hogy a büntetések végrehajtását a legnagyobb nyilvánosság előtt kellett végrehajtani. A börtön – mint tudjuk – azonban zárt intézmény, ahová a magas falak nem engednek még ma sem betekintést az átlagember számára.

A tömlöc tehát az adott időszakban nem lehetett domináns ítélet a vétkesekkel szemben, és nem csak az itt felsorolt okokból. Vizsgált korszakunkban a talio, a „szemet szemért” elv volt a követendő példa. Ha valakit megsebesítettek – mondjuk levágták a karját –, a vétkes ellen nem lehetett mondjuk börtönt kiróni, mert a büntetésnek a felajzott tömeg akarásával, valamint a „szemet szemért” elvvel is egyeznie kellett.

³¹ Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris – Századvég, Budapest, 1995. 7. o.

³² <http://www.mek.oszk.hu/01200/01298/01298.pdf> -101.oldal.

³³ Mezey Barna: i. m. 8. o.

Fizikai vagy megszegyenítő jellegű büntetések

A fizikai jellegű büntetések csekély arányban, de jelen voltak a 11. század törvénykezésének és ítélkezésének rendszerében. Ide tartoztak a megverés, valamint egyes megszegyenítő büntetések (például a megkopasztás) is. Hogy a törvényekben kevés utalás fordul elő erre a büntetési tételre, ne tévesszen meg senkit! Sokszor alkalmazták ezt a büntetési módot kisebb súlyú cselekmények „honorálására”, lehetőleg a legnagyobb nyilvánosság előtt. A törvényhozó számára alapvetően hasznos ítéleti forma volt, mivel tartós sérülést nem okozott az elszenvedőjének, tehát az illető munkaképessége megmaradt. Ezen túlmenően a közösség előtti ítélet-végrehajtás visszatartó ereje a korszakban igen nagy volt.

Helen Mary Carrel szerint „a középkori büntetések java része [...] nem börtön volt, hanem a közösség előtti megszegyenítés”.³⁴ A kutató szerint tehát az ítéletek zöme a megszegyenítő, nem súlyos testi és erkölcsi fenyegetésekből állt, ez azonban az általam készített statisztikában nem mutatkozik meg. Ugyanakkor joggal támad hiányérzete az olvasónak az általam leírt és az 1. számú mellékletben felsorolt törvények kapcsán: ezek valóban elegendők voltak egy ország irányítására? Az ellentmondás egy érdekes és fontos dologra irányítja rá a figyelmet. Lehetséges ugyanis, hogy a törvényeknek ugyanis csak elenyésző töredéke maradt ránk,³⁵ a többi pedig elveszett az évszázadok során. Valószínű, hogy a kisebb súlyú büntetendő cselekményekkel kapcsolatban az állam vezetése nem rendelkezett törvényekkel a korszakban, hanem azok szankcionálását a helyi vezetők hatáskörébe utalta, amely így nem maradhatott ránk. Ha viszont így történt – márpedig nincs más magyarázat: az állam működött, amely ilyen csekély mennyiségű törvénnyel nem túl valószínű –, úgy csak sejtéseink lehetnek a kiszabott ítéletek fajtáiról. Mindenesetre több mint valószínű, hogy Helen Mary Carrelnek igaza van: a büntetések legnagyobb része fizikai és megszegyenítő ítéletekből állt.

Az 1. számú mellékletben szereplő adatok alapján a fizikai büntetések csekély aránya ne tévesszen meg senkit. A gazdasági jellegű büntetéseknél is láthatjuk, hogy sok esetben rendelik el a börtönlést is, mintegy „mellékbüntetésként”. Ha ehhez hozzávesszük azt a lehetőséget, melyet fentebb már kifejtettem, miszerint sok olyan eset van, mely egyszerűen a fontosságának hiánya miatt nem került lejegyzésre, akkor ez a büntetési nem, jócskán előreléphet az alkalmazás gyakorisága szerinti ranglétrán. „A falu vagy a település népe maga döntött a kisebb bűnök büntetésének mértékéről. Sokszor »mindössze« pellengérré állították, vagy táblát akasztottak az illető nyakába.”³⁶ A közösség előtti megszegyenítés kis bűnök esetében – Carrel szerint – igen humánus, ugyanakkor hatékony formája volt az ítélkezésnek. A helyi, közösségi szintű ítélkezésről magyarországi feljegyzéseink sajnálatos módon nem maradtak fenn.

Mindent egybevetve a büntetésnek ez a módját – szemben a halálos vagy csonkító ítéletekkel – igen gyakran alkalmazhatták a korszakban. Visszatartó

³⁴ http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/07/Megsem_volt_olyan_sotet_a_kozepkor

³⁵ Tringli István: i. m. 18. o.

³⁶ http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/07/Megsem_volt_olyan_sotet_a_kozepkor

ereje a Carrel-féle statisztika szerint kiemelkedőnek mondható. A kutató szerint „a gyilkossági ráta a 14. századi Angliában az egyötöde volt a kilencvenes évekbeli washingtoni statisztikának”.³⁷ Az adat, véleményem szerint, önmagáért beszél.

Összegzés

Dolgozatomban igyekeztem bemutatni, hogy a korszak törvénykezése egyáltalán nem nevezhető humánusnak, számos esetben alkalmazott erőszakot a bűnt elkövetőkön. Ugyanakkor azt a történelmi toposzt, mely a középkor ítélezését szükségtelenül barbárnak és kegyetlennek mutatja be, megcáfolhatónak ítélem. Féligazságokon nyugszik a „sötét középkor mítosza”, mely mélyen beivódott az emberek tudatába és sajnos a történelemkönyvek lapjaira is. Ennek lerombolásához sok idő kell. Olyan ez a feladat, mint a szokásjogot új törvényekkel felülírni.

A fenti megállapítás a büntetés-végrehajtás szemszögéből is fontos, a dolgozat a pályázat „Negatív lenyomatok a büntetés-végrehajtásban” címet viselő témaköréhez kapcsolódik. Ezek a lenyomatok a modern kor felfogására jellemzőek, de alapvetően egyidősek a büntetés fogalmával. A középkor ítélezési rendszeréről kialakult sztereotip kép is hozzájárult ahhoz, hogy a ma embere gondolkodás nélkül negatív érzést táplál a börtönök iránt, mivel azt tanulja az iskolában, hogy a börtön az kegyetlen, agresszív és rossz, s példaként pedig a középkor „barbárságát” is sokszor felelmegetik. A dolgozatomban az volt a célja, hogy ezt a tabut támadni próbáljam. Mindebben az igazságérzet vezérelt. A történészek azok az emberek, akiknek az a munkájuk, hogy a legjobb tudásuk szerint, megfelelő kutatómunka és forráskritika felhasználásával úgy írják le a történelmet, ahogy történt – „Sine ira et studio”, mondta Tacitus –, harag és részrehajlás nélkül. Így kellene a büntetések végrehajtása ezen korai korszaka történetével is foglalkozni.

A negatív lenyomat pedig megmarad, ameddig a társadalom el nem fogadja azt, hogy a börtön szükséges rossz. A falak mögötti világ összegyűjti és magában tartja azokat, akik az együttélésre veszélyesek, alkalmatlanok. Erről azonban sokszor nem akarnak tudomást venni az emberek, maradnak a boldog tudatlanságban. Mi pedig maradunk az állam sűrű eminenciáiban.

Irodalomjegyzék

Corpus Juris Hungarici

Katus László: A középkor története. Egyetemi tankönyv. Pannonica – Rubicon, Budapest. 2001.

Komenczi Bertalan: Információ és társadalom. – www.tankonyvtar.hu

Kosáry Domokos: Európa történeti modellje. – http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/europa_torteneti_modellje/

³⁷ Uo.

Magyar jogtörténet. (Szerk. Mezey Barna.) Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Magyar törvénytár 1000-1526-ig.

Magyarország története. MTV, 2009.

Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris – Századvég, Budapest, 1995.

Mezey Barna: Régi idők tömlőcei. Rubicon-könyvek, Budapest, 2010.

Romsics Ignác: A történész mestersége. Rubicon, 2003/6. szám, 4-5. o.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest, 1983.

Tringli István: Szent István törvényei. Rubicon, 2001/7. szám, 14-21. o.

Werbőczy István: Tripartitum. 1514.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Malleus_maleficarum

<http://www.kislexikon.hu/talio.html>

<http://www.mek.oszk.hu/01200/01298/01298.pdf>

http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/07/Megsem_volt_olyan_sotet_a_kozepkor

1. számú sz. melléklet

Büntetendő cselekmény	I. (Szent) István [1000–1038]
A vasárnap megtartásáról 7. fej.	és ha ökörrrel dolgozott, vegyék el ökrét 1. § ha pedig lóval, vegyék el lovát 2. § vegyék el szerszámaikat és ruháikat, melyeket bőrén váltson meg, ha akar. 3. §
Vasárnap mindenki templomba járjon 8. fej.	konokul hátramarad, csapják meg és kopaszszák meg 1. §
Kántornapokon hust enni tilos 9. fej.	egy egész hétig böjtöljön bezárva
Pénteken hust enni tilos 10. fej.	egy hétig böjtöljön bezárva
A kik karddal ölnek embert 46. fej.	azon kard által veszzen el
Az emberölésről 13. fej.	tizenkét arany pénzt fizessen és böjtöljön szabad ember a szolgáját öli meg valakinek, adjon más szolgát érte, vagy árán váltsa meg és böjtöljön 1. §
Kik feleségüket ölik meg 14. fej.	ispánok: ötven tinóval engesztelje a rokonságot, és böjtöljön jóraló vitéz, adjon a rokonoknak tiz tinót és böjtöljön 1. § ha közrendű ember, békéljen meg öt tinón az atyafiakkal és alázza magát böjtölésben 2. §
A hitszegésről 15. fej.	keze vesztével fizessen vagy váltsa meg kezét ötven tinóval ha pedig közrendű ember, vágják el a kezét vagy váltsa meg tizenkét tinóval, és böjtöljön 1. §
A szándékos emberölésről 16. fej.	száztiz arany pénzt fizet érte a gyilkos böjtöljön 1. §
Kik mise alatt sutognak vagy fecsegnek 18. fej.	dorgálják meg őket és szegénységgel űzzék ki a templomból íjjakat és közrendűeket pedig kössék ki és ostorozzák meg 1. §
A boszorkányokról 31. fej.	böjtöltesse és oktassa hitben: böjtölés után pedig menjen haza böjtölés; a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és a vállá közé, menjen haza 1. §
Jövendőmondókról 32. fej.	igazítsa meg őket a püspök az ostorral 2. §
Ha udvarnokok lopnak 55. fej.	ítéljék meg a szabadok törvénye szerint
Első lopásról, mit szolgál követ el 39. fej.	adja vissza és váltsa meg az orrát öt tinóval, ha tudja; ha pedig nem, vágják le
A ki másod és harmad ízben lop 40. fej.	ha vágott orral újra lop, váltsa meg a fülét öt tinóval, ha tudja; ha pedig nem, vágják le a füleit ha harmadszor lopott, haljon meg 1. §
Arról, ha szabad ember lop egyszer, kétszer és háromszor	hogy egyszer, váltsa meg magát, ha tudja; ha pedig nem, adják el szolgaságra ha eladatván lopand, a szolgák törvénye alá vettessék 1. § ha másodszor is, ugyanazon törvény teljék be rajta 2. § ha pedig harmadszor, élete veszzen 2. §
A test tagjainak megnyomortításáról 47. fej.	hasonló veszedelmét szenvedje az ő testének
A ki megsebesül kardvágás miatt 48. fej.	fizesse meg a vérdíjat érte, a ki okozta
Ki kardot von, de sebet nem ejt 49. fej.	a mezitelen kardért bűnhődjék a vérdíj felével
A király és ország ellen való pártütésről 51. fej.	legyen átok rajta és foszszák meg a hivekkel való minden közösségtől 1. § ha valakinek efféléről tudomása legyen, és noha bizonyosságot tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon reá 2. §
A király rágalmazóiról 53. fej.	haljon meg
A király népe között koholnak hazugságokat 54. fej.	fizesse meg kétszer hamis nyelve váltságát ha csak egynek susárlott, messék ki a nyelvét 1. §

Büntetendő cselekmény	I. (Szent) László [1077-1095]
A vasárnap megtartásáról 7. fej.	ha pedig pap vagy egyházi személy vadászna, vesztse el egyházi rendjét, miglen eleget teend vétkeért 1. § valaki e napokon vadászni talál, vegyék el ebeit és a lovát; de lovát ökrön válthassa meg 12. fej.
Vasárnap mindenki templomba járjon 8. fej.	vasárnap el nem megyen a község templomába, csapják meg 11. fej.
Kántornapokon hust enni tilos 9. fej.	tizenkét napon át vezekeljen kenyéren és vizen, kalodába zárva 25. fej.
A kik karddal ölnek embert 46. fej.	vessék tömlöcbe és oszszák három részre vagyonát 2. dekr. 8. fej.
A boszorkányokról 31. fej.	ugy lakoljanak, a mint a püspök jönak látja 34. fej.
Ha udvarnokok lopnak 55. fej.	ha csak templomba nem jutand, akaszszák fel és minden vagyona veszsen utána 2. dekr. 1. fej. 2. §
Első lopásról, mit szolgál követ el. 39. fej.	meg nem válthatja magát ára szerint, vágják le az orrát 2. dekr. 2. fej.
A ki másod és harmad izben lop 40. fej.	ha pedig másod izben fogatik meg azon módon, akaszszák fel. 1. §
Arról, ha szabad ember lop egyszer, kétszer és háromszor	szabad embert vagy szolgát lopáson kapnak, akaszszák fel 2. dekr. 12. fej.
	ha papi renden valók ludat vagy tyukot lopnak, fenytse meg csak az ő előjárója vesszővel, ha többet érót oroz, itéljék meg a köztörvény szerint 2. dekr. 13. fej.
	ha tiz dénár árát lop, akaszszák fel, ha kevesebb, adja meg a lopást tizenkétszer és egy ökrrel váltsa meg magát 3. dekr. 14. fej.

Büntetendő cselekmény	I. (Könyves) Kálmán [1095-1116]
A vasárnap megtartásáról 7. fej.	valaki a rendelt ünnepeket meg nem tartja, ily törvényt lássanak reá: ha szabad ember, vezekeljen három nap; ha szolga, csapják hétig 2. dekr. 14. fej.
Kántornapokon hust enni tilos 9. fej.	mint eddig szokás vala, ezentul is tartsák meg 71. fej.
A kik karddal ölnek embert 46. fej.	itéljenek meg a püspökök, az ő tetszése és a kánonok rendelése szerint 50. fej. 1. §
A boszorkányokról 31. fej.	mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen 57. fej.
Jövendőmondókról 32. fej.	az ispán emberei keressék fel és vigyék törvény eleibe 60. fej.
A király és ország ellen való pártütésről 51. fej.	legyen átok rajta és foszszák meg a hivekkel való minden közösségtől 2. dekr. 6. fej. 1. §
	ha valakinek efféléről tudomása vagyon, és noha bizonyágot tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon reá. 2. dekr. 6. fej. 1. §